

Parels poetsen: recente restauraties van kleinere Maarschalkerweerd-orgels

Nederland ligt bezaaid met mooie orgels, als parels uit de schatkamers van de verschillende eeuwen. Een bijzonder parelsnoer vormen de instrumenten van de firma Maarschalkerweerd & Zoon. De afgelopen twee decennia is er hernieuwde waardering ontstaan voor haar laat 19^e-eeuwse romantische orgeltype, het *'Moderne Nederlandse Orgel'*. Inmiddels is een indrukwekkend aantal instrumenten in oude luister hersteld. Hebben de afgelopen jaren vooral de middelgrote en grote orgels de aandacht van vakbladen en orgelpers gekregen, in onderstaand overzicht wordt een viertal recente restauraties van kleinere instrumenten nader bekeken. Voor de disposities, inclusief volgorde op de lade, is aan het eind van dit artikel een tabel ingevoegd.

PHILIP VAN DEN BERG
(TEKST EN FOTO'S, TENZIJ
ANDERS VERMELD)

De omstandigheden waaronder Michaël Maarschalkerweerd de orgelmakerij van zijn vader in de tweede helft van de 19^e eeuw tot grote bloei bracht mogen bekend zijn. Rooms-katholieke christenen werden in de calvinistische Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden (1581-1795) weliswaar oogluikend gedoogd, maar de aanzienlijke beperkingen die hen waren opgelegd, werden pas in de Frans-Bataafse tijd (1795-1813) en vooral in het nieuwe Koninkrijk der Nederlanden (1813) opgeheven. Dit mondde uit in de 'katholieke emancipatie' en het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853. Hierbij werd de Utrechtse St.-Catharinakathedraal de aartsbisshopszetel van de nieuwe Nederlandse kerkprovincie en het centrum van de opkomst van de rooms-katholieke kerk. De neoklassieke architectuur die de kerkbouw tot dan kenmerkte, werd vanaf de jaren 1870 vervangen door de stijl van de kerk van vóór de reformatie: de (neo)gotiek. Het Sint-Bernulphusgilde en de Utrechtse School rond architect Alfred Tepe deden de Rijnlandse gotiek herleven; de Amsterdamse School rond architect Pierre Cuypers de Franse hooggotiek. In deze tijd verrees niet alleen een indrukwekkend aantal parochiekerken, maar werden tevens vele kloosters en congregaties opgericht en van een kapel voorzien, waarvoor vaak een nieuw orgel nodig was. Een tweede invloedsfactor was de voor-

Collectie Elbertse Orgelmakers

uitgang van wetenschap en technologie, welke in de orgelbouw enerzijds ontwikkelingen als de pneumatische tracturen (barken- en buizensysteem) en Töpfer-mensuren tot gevolg had, anderzijds een grote internationale uitwisseling van kennis bewerkstelligde. Zo bezocht Michaël Maarschalkerweerd onder meer de orgelbouwers Cavaillé-Coll, Goll, Laukhuff, en Weigle.

Voorschoten / Zwijndrecht

GESCHIEDENIS

In 1876 wordt het landgoed Bijdorp in Voorschoten eigendom van de Dominicanesser congregatie van de Heilige Catharina van Siena. Deze vestigt er een klooster, een school onder de naam 'Rooms Katholiek Instituut Onze Lieve Vrouwe van Lourdes' en een pensionaat voor jonge juffrouwen van stand. In 1879-1880 wordt een nieuw pensionaat gebouwd, in 1882 een grotere kapel en in 1887 een ruimer noviciaat. Michaël Maarschalkerweerd voorziet het klooster op 1 september 1887 voor *f* 1.000 van een zogenaamd basisorgel¹. Wanneer in 1895 weer een nieuwe kapel, in neogotische stijl, wordt gebouwd, verhuist het kleine balustradeorgel mee om daar nog jaren dienst te doen.

In 1948 voorziet de firma Vermeulen te Alkmaar de kapel van een groter instrument. Het Maarschalkerweerd-orgel verhuist naar de Sint-Theresiakerk te Maarn, waar het in ongewijzigde staat

Opstelling in de kerk te Maarn voor 1968

op de orgelgalerij wordt geplaatst. Rond 1968 wil men ook in Maarn van het orgel af en begint het een nieuw leven in het Nederlands Gereformeerde 'witte kerkje' te Breuke-len. Daarbij sneuvelt de neogotische eiken kast ten gunste van een modern exemplaar, waarbij de frontpijpen iets worden ingekort. Ook wordt het orgel uitgebreid met enkele elektrisch aangestuurde stemmen op een aparte lade achter de kast, waaronder een Subbas 16 vt. Een geluk is dat vrijwel het gehele Maarschalkerweerd-bin-nenwerk ongeschonden blijft. Wanneer in Breukelen eind jaren '80

De gereconstrueerde kast in de werkplaats van Scheuerman te Rotterdam, voorjaar 2012.

voldoende geld is ingezameld om door orgelmaker Henk Scheuerman een gebruikt De Koff-orgel te laten plaatsen, neemt deze het oude orgel in. Aangedaan door de degelijke bouw van het kleine instrument, besluit hij het op eigen kosten te restaureren. Hij reconstrueert het één-octaafs pedaal en vervaardigt een nieuwe eiken kast, waarbij hij besluit de frontpijpen niet te verlengen. Als voorbeeld hiervoor neemt hij het door hem onderhouden Maarschal-kerweerd-orgel van de Sint-Willi-brordkerk te Rhoon (1887 Rooms-katholiek meisjesweeshuis Rotter-

dam, ev. 1928-1933 Sint-Theresiakerk Rotterdam). Recent kan hij orgeladvi-seur Willem Jan Cevaal van de PKN Commissie Orgelzaken (COZ) en de Pietermankerk uit Zwijndrecht voor de kleine parel interesseren. Daar vervangt het een Mignon-unitorgel van de firma Verschuieren uit 1962, dat Scheuerman rond 1990 al met een tweede klavier had uitgebreid. Vanaf begin 2013 laat het Maarschal-kerweerd-orgel, dat eerder de diensten van rooms-katholieke zusters en de Nederlands Gereformeerde kerkgan-gers opluisterde, haar schone klanken opnieuw horen in een kerkgebouw van de reformatie, dat ooit voor de rooms-katholieke kerk is gebouwd.

BESCHRIJVING

Het orgel is van het kleinste type uit het aanbod van Michaël Maar-schalkerweerd. De speeltafel bevindt zich voor het front gezien links. De registertrekkers zijn direct boven de manuaaltoetsen geplaatst, waardoor het tussenliggende naamplaatje plat is opgesteld. De liefdevol vervaar-digde kast is eenvoudig neogotisch met een driedelig vlak front (schema 7-9-7). Het door Maarschalkerweerd in eigen huis vervaardigde pijpwerk is diatonisch opgesteld, aflopend vanuit het midden, waarbij de C-lade zich aan de klavierzijde bevindt. De windlade is voorzien van vijf slepen met van voor naar achter: op het voorste rooster de Prestant 8 vt D en

De Pietermankerk in Zwijndrecht is de vijfde locatie van het orgel; de balustrade is een tijdelijk exemplaar.

De gerestaureerde klaviatuur met de passend bijgemaakte registerknop van de Woudfluit 2 vt.

open Fluit 4 vt, dan de Holpijp 8 vt B (C-H), waarvan alle pijpen vóór de lade zijn afgevoerd, vervolgens op het achterste rooster de Holpijp 8 vt D en de Gamba 8 vt D. De drie discant-registers beginnen op klein c. Onder de lade bevindt zich het wellenbord naar de ventielkast achter aan de lade. Hieronder is de windvoorziening geplaatst, bestaande uit een magazijn-balg met een aangehangen schepbalg.

BIJZONDERHEDEN

De klank van dit kleine maar volwaardige instrument is zoals we van de bouwer gewend zijn: vol, evenwichtig, aangenaam en inspirerend. Op verzoek van de opdrachtgevers uit Zwijndrecht breidde Scheuerman het orgel uit met een, door Stinkens in Maarschalkerweerd-factuur vervaardigde, cilindrische Woudfluit 2 vt op kantsleep. Ook wenste men een Subbas 16 vt, welke separaat achter het orgel wordt opgesteld met de omvang C-a. Hoewel we deze uitbreidingen van Maarschalkerweerd & Zoon niet kennen, detoneren ze niet en laten ze het oorspronkelijke concept in takt. Wellicht hadden een Fernfluit 8 vt D of een Salicionaal 4 vt ook uitkomst geboden, of het bijplaatsen van een houten groot octaaf van de Prestant 8 vt. We kunnen het echter Michaël Maarschalkerweerd niet meer vragen. Zowel het restauratiewerk als de uitbreidingen zijn door Scheuerman op fraaie en degelijke wijze uitgevoerd. Hopelijk zien en horen we dit ook terug in toekomstige nieuwbouw van deze Rotterdamse firma.

Amsterdam / Wehe-den Hoorn

GESCHIEDENIS

Ook het 'ruime orgel'² dat Michaël Maarschalkerweerd in 1898 aan het Maagdenhuis in Amsterdam levert, kent een bewogen geschiedenis. Zie hiervoor het artikel 'Orgels van katholiek Wehe-den Hoorn en Kloosterburen gerestaureerd' van Dirk Molenaar in *De Orgelvriend* van april j.l. Michaël Maarschalkerweerd

vervaardigt in 1898 met gebruikmaking van een deel van het oude pijpwerk van Mitterreither een nieuw instrument. Ook de kast wordt gehandhaafd en waarschijnlijk naar achteren geplaatst ten behoeve van dirigent en koor. De plaats van het pijpwerk van het tweede manuaal achter in de kast duidt op een opstelling van het koor voor het orgel. Vergelijk de omgekeerde manuaal-opstelling in het balustradeorgel te Meije verderop.

BESCHRIJVING

De firma Maarschalkerweerd & Zoon levert beide strijkers, welke bij Laukhuff worden betrokken, alsmede uit eigen pijpenmakerij c²-f³ van de Bourdon 16 vt, f-f³ van de Prestant 8 vt, C-B van de Octaaf 4 vt, cis², h²-cis³ en f³ van de Octaaf 2 vt. Zo wordt een modern mensurenbeeld verkregen. Alleen de gedekte Fluit dolce 4 vt wordt ongemoeid gelaten. Dit komen wij vaker tegen bij Michaël Maarschalkerweerd: waar hij voor de prestanten en strijkende registers de doorsnede verhoudingen van Töpfer kiest, kent een deel van de fluiten afwijkende en oudere mensuren (o.m. Van Heurn, Bätz), wat voor een levendiger klankbeeld zorgt. Net als in Voorschoten/Zwijndrecht bevinden speeltafel en C-lade zich aan de

Een oud orgel in een nieuwe kast te Wehe-den Hoorn in 2012.

De Maarschalkerweerd-lade in de werkplaats van Adema te Hillegom, eind 2010.

linkerkant van de kast (vanuit de kerk gezien) en loopt het pijpwerk af van binnen naar buiten. De windlade van het eerste manuaal is vooraan geplaatst, met de ventielkast aan de voorzijde. Direct daarachter bevindt zich de lade van het tweede manuaal, met de ventielkast aan de achterzijde. Beide laden hebben een eigen windkanaal aan de Cis-zijde. De manuaalregisters hebben een gezamenlijk rooster, op de Fluit dolce 4 vt na, die een eigen rooster heeft. De Subbas 16 vt pijpen zijn afgevoerd naast (C-c)

en achter (cis-d¹) de lade, en koppelbaar aan het eerste manuaal. Tevens is er een manuaalkoppel.

BIJZONDERHEDEN

Vermeldenswaard is de afleiding van de Subbas 16 vt uit de Bourdon 16 vt van het manuaal. De afgevoerde pijpen C-d¹ worden via een transmissieapparaat op pneumatische wijze bediend. Dit wordt op zijn beurt aangestuurd via 8 mm buisjes vanaf het pneumatische pedaalapparaat direct achter het pedaalklavier, resp. vanaf de lade van het eerste manuaal³.

In het gerestaureerde orgel van Wehden Hoorn zijn zo materialen en kunde uit drie eeuwen tot een nieuwe eenheid gekomen. Pijpwerk van Mitterreither, Laukhuff en Maarschalkerweerd, ingevoegd in een nieuw binnenwerk van de laatste, omsloten door een behuizing van Adema, vormen niet alleen een geslaagde synthese, maar tevens een fraaie en welkome afwisseling in het beroemde Groninger orgellandschap.

Bodegraafse Meije

GESCHIEDENIS

In het groene hart van Nederland, niet ver van Gouda en even boven Bodegraven, slingert zich een bochtig riviertje door het strakke polderlandschap, de Meije. Na enkele schilderachtige kilometers over een nauw weggetje met lintbebouwing, afgewisseld door groene vergezichten, doemt er plots een eenvoudig neogotisch dorpskerkje op, gewijd aan Onze Lieve Vrouwe Geboorte. Haar geschiedenis gaat terug tot 1771, toen het bestuur van de Onze Lieve Vrouwekerk te Nieuwkoop besloot in Bodegraafse Meije een boerderij als bijkerk in te richten voor de geestelijke verzorging van de gelovigen aldaar en in het nabijgelegen Zegveld. In 1871 wordt de bijkerk van de Onze Lieve Vrouwe parochie te Nieuwkoop tot zelfstandige parochiekerk verheven en krijgt zij haar huidige naam. Dit onderkomen moet een orgel hebben gehad, dat mogelijk in 1873 is meeverhuisd naar de nieuwe kerk,

het huidige gebouw van architect Wilhelmus Jacobus van Vogelpoel, dat strategisch nabij de kruising van de gemeenten Bodegraven, Nieuwkoop en Woerden wordt gesitueerd.

In 1887 wordt de kerk, ter ere van het 25-jarig priesterjubileum van pastoor J.J. de Groot, met een orgel van de firma Maarschalkerweerd & Zoon verfraaid. Het wordt een aan de balustrade geplaatst 'ruim orgel'⁴. Wanneer het instrument bij een kerkbrand wordt verwoest, bestelt men in 1895 een vrijwel identiek

instrument bij dezelfde firma. Omdat diens orderportefeuille voor 1896 goed was gevuld (er zouden dat jaar acht nieuwe instrumenten worden geleverd, waaronder het eerste grote pneumatische werk voor Zwolle) betreft Michaël Maarschalkerweerd vrijwel al het binnenpijpwerk bij huisleverancier Adema in Leeuwarden. Alleen de Viola di Gamba 8 vt wordt door de eigen pijpenmaker Jan Jakobs vervaardigd. De exacte herkomst van front en houten pijpwerk is echter onbekend. Op 10 mei 1896 wordt het instrument in gebruik genomen. De volledige dispositie van 1887 is niet overgeleverd, maar het valt niet uit te sluiten dat deze, net als ontwerp en plaats van de kast, identiek is aan die van 1896.

Hoewel het interieur van het lieflijke kerkje in de jaren zestig van de vorige eeuw gedeeltelijk ten prooi valt aan de met de liturgische vernieuwing verbonden versobering, doorstaat het orgel de tijden zo goed als ongeschonden. Slechts de zij- en achterpanelen van de bovenkast worden op zeker moment door gaas vervangen. Jarenlang leidt het instrument een verborgen bestaan. Wanneer zich steeds hardnekkiger gebreken in windvoorziening en tractuur beginnen te vertonen, richten Rob Goudkuil, Clemens van Leeuwen, en Wim van Ooijen het 'Comité Orgelbehoud Meije-Zegveld' op. Er wordt een restauratieplan van vijf stappen gemaakt en men begint enthousiast de Meijense parel bekendheid te geven en fondsen te werven. Elbertse Orgelmakers wordt aangetrokken, die weldra met de restauratie begint. Inmiddels zijn de eerste twee fasen voltooid: vervanging van de windvoorziening en restauratie van de balgen. Voor de resterende drie stappen, restauratie van windladen, tractuur en pijpwerk, is verdere financiële ondersteuning van harte welkom⁵.

BESCHRIJVING

Net als zijn voorganger uit 1887 is het huidige instrument als balustradeorgel geplaatst op de orgelgalerij achterin het kerkgebouw en heeft het

Bodegraafse Meije, Onze Lieve Vrouwe Geboortekerk. Orgelkast en balustrade vormen één geheel dat fraai harmonieert met het eenvoudige (neogotische) kerkinterieur.

Bodegraafse Meije. Een Utrechts meesterwerk met een Fries hart wacht op verdere restauratie; de opengewerkte panelen zijn niet origineel.

Achteraanzicht van de ruime kast waarin al het pijpwerk onverkropt kan staan; onderin de gerestaureerde windvoorziening.

een driedelig vlak neogotisch front met 3×9 frontpijpen. In zekere zin is het een grotere variant van het Voorshotense ontwerp. De speeltafel is vanuit de kerk gezien rechts geplaatst, tegenover het trapgat, wat de ruimte voor de koorzangers ten goede komt. De windlade van het tweede klavier is vooraan geplaatst, mogelijk omdat dit de kortste weg is tot de koorzangers naast het orgel. Het pijpwerk is piramidaal opgesteld op twee direct achter elkaar geplaatste windladen en loopt van binnen naar buiten af, met de C-lade aan de klavierzijde. Het pedaal is aangehangen aan het eerste manuaal, dat aan het tweede kan worden gekoppeld. In het geheel sprekende front staan opgesteld: C-G van de Salicionaal 4 vt en C-fis van de Prestant 8 vt, samen $8 + 19 = 27$ pijpen. Vermeldenswaard is de Octaaf

2 vt; omdat hier op f een Quint-koor bijkomt, betreft dit in feite een Doublet I-II sterk. De Viola di Gamba 8 vt is doorlopend. Voor een verdere beschrijving van de registers verwijs ik naar de encyclopedie *Het historische orgel in Nederland 1894-1901*, pagina 108.

BIJZONDERHEDEN

De ruime orgelkast is bijzonder mooi vormgegeven. De grote diameter van de registerknoppen wijkt af van wat gangbaar lijkt bij Maarschalkerweerd. Vergelijk de kleinere 'normale' diameter bij het zusterorgel in de H. Maria Magdalenakerk te Maasland uit hetzelfde bouwjaar. Het compacte orgel uit 1896 voor de Hervormde Kerk te Asch echter heeft weer de forse knopomvang. Jos Laus heeft ooit het vermoeden geuit dat Michaël Maar-

schalkerweerd wellicht de vrijgekomen registertrekkers uit het orgel van de Dominicuskerk (1872) te Utrecht opnieuw heeft gebruikt. Begin jaren 1890 had hij dit instrument van een geheel nieuwe vrijstaande speeltafel met kleine registerknoppen voorzien. De klank ten slotte is eveneens flink, wat wordt versterkt door de weggenomen zij- en achterwanden. Ze combineert de kracht, die vaker bij klassieke dorpsorgels wordt aangetroffen, met de finesse en balans die we van Maarschalkerweerd kennen. Ieder register wil zijn wat z'n naam belooft. In geen enkel opzicht doet dit orgel daarom denken aan de ingetogen en bedekte 'harmoniumklank', die we soms bij latere Duits-romantische orgels aantreffen. Het is een stevig en eerlijk instrument, dat niet alleen het gregoriaans passend kan onder-

steunen, maar ook bij de begeleiding van de gemeentezang in een doorsnee protestantse dorpskerk een goed figuur zou slaan.

's-Heerenberg

GESCHIEDENIS

In het uiterste zuidwesten van de Achterhoek, vlak boven de Duitse grens bij Emmerich, ligt 's-Heerenberg. In de periode 1895-1897 verrees hier een imposante driebeukige neogotische kruisbasiliek, een van de mooiste creaties van het Sint-Bernulphusgilde. Alfred Tepe verzorgde het kerkontwerp, Friedrich Wilhelm Mengelberg het hoofdaltaar, het doopvont en later de orgelkast, Heinrich Geuer het westvenster en de absisramen, en Michaël Maarschalkerweerd in 1907 het orgel. Het werk met pneumatische membraamladen naar het systeem Weigle kreeg 18 stemmen, twee manualen en vrij pedaal, en werd voor f 6.300 in twee kasten rond het torenraam geplaatst. Opvallend genoeg kreeg het geen crescendo- of echokast. In het voortraject werd de dispositie gewijzigd: op het eerste manuaal moesten Quint 3 vt en Roerfluit 8 vt wijken voor Bourdon 8 vt en Flûte harmonique 8 vt. Op het tweede manuaal verdwenen Gemshoorn 2 vt en Quintadeen 8 vt ten gunste van Fl. amabilis 4 vt en Dolcissimo 8 vt. Verder kreeg het orgel de gangbare koppels, een vrije combinatie en drie vaste combinaties. Wanneer na de Tweede Wereldoorlog de firma Maarschalkerweerd & Zn het orgelonderhoud niet meer kan verzorgen, duikt een oude bekende op. Voormalig pijpenmaker van de firma C. Pannekoek, die al in 1895 als zodanig actief is en tussen beide wereldoorlogen bij Stinkens werkt, biedt zich rond 1956 in compagnonschap met ene Vermeux aan. Voor f 3.652 nemen zij het orgel gedurende 1957 en 1958 in twee fasen onder handen. Het binnenwerk wordt gereinigd, de magazijnbalg gerepareerd, de toetsmembranen en het leer van alle membraanlatten vervangen en de speeltafel naar links verplaatst.

Foto: Elbertse Orgelmakers

Op de hoge orgelgalerij in de toren van de Sint-Pancratiuskerk te 's-Heerenberg lijken orgelkast en westvenster te willen getuigen van een stukje hemel.

De tussentijds tot Vox coelestis 8 vt opgeschoven Salicet 4 vt wordt hersteld met bijmaking van het hoogste octaaf. De door houtworm aangetaste open fluiten van manuaal II worden vervangen door een (als Sexquialter II aangeduide) enge Doublet I-II (2 vt & 3 vt) en Speelfluit 2 vt. Ook wordt de tertsmixtuur voor een sterker, tertsvrij exemplaar ingeruild. Door tinpest aangetaste pijpvoeten worden vervangen.

In de volgende jaren ontkomt ook de Sint-Pancratiuskerk niet aan modernisering. Het gepolychromeerde interieur wordt wit overgeschilderd en de weelderige preekstoel verdwijnt. Rond de eeuwwisseling zijn zowel het godshuis als het orgel ook technisch dringend aan restauratie toe. In de jaren die volgen wordt de oorspronkelijke interieurbeschildering opnieuw aangebracht en wordt, wederom als bekroning, het orgel in 2011 en 2012 door Elbertse Orgelmakers in oorspronkelijke staat teruggebracht. Marcel Verheggen wordt als adviseur namens de KKOR aangetrokken en schrijft een omvangrijk restau-

ratierapport. Met veel gevoel voor de oorspronkelijke factuur worden met behulp van het Maarschalkerweerd firma-archief de Fluit travers 8 vt, de Fl. amabilis 4 vt en de tertsmixtuur gereconstrueerd (deze laatste deels met mixtuurpijpen van Pannekoek). Voor het vanwege plaatsruimte in 1957/58 verdwenen groot octaaf van de Dolce 8 vt, dat blijkens het Maarschalkerweerd firma-archief uit houten zeer enge Aeolinepijpen moet hebben bestaan, kiest Elbertse naar voorbeeld van Kortenhoeve voor nauwe gedekte Quintadeenpijpen. De iets verlaagde winddrukken worden weer naar hun oorspronkelijke waarden teruggebracht. Ook wordt het instrument technisch hersteld en waar nodig geoptimaliseerd, en wordt de speeltafel teruggeplaatst tussen de gereviseerde kasten. Met deze restauratie hebben de orgelmakers uit Soest wederom bewezen, het werk van de firma waaruit zij zijn voortgekomen geheel te kunnen doorgronden en op naadloos passende wijze te kunnen herstellen.

's Heerenberg. Kikvorsperspectief op het nobele meubelstuk uit het atelier van Friedrich Wilhelm Mengelberg, partner van Michaël Maarschalkerweerd.

De speeltafel van Weigle met inhaaktoetsen voor de registers, de vrije combinatie en vier vaste combinaties.

BESCHRIJVING

Wanneer de rijzige, haast hemelse ruimte van de Pancratiuskerk op de bezoeker is ingewerkt, kan de blik naar achteren worden gewend. Daar valt op dat de orgelgalerij, net als in IJsselstein, in de toren is ingeklemd en zich op tamelijk grote hoogte bevindt. Beide gespiegelde eikenhouten neogotische orgelkasten hebben imposante hoektorens, aan weerszijden geflankeerd door kleinere vlakke pijpvelen. Ze worden in het midden tot eenheid verbonden door een brug, bestaande uit een lijst welke op een flauwe spitsboog rust. Zo wordt de verticale dominantie van beide forse hoektorens met dito pinakels horizontaal gecompenseerd. De eikenhouten speeltafel staat tussen beide

In de klavierlijst zijn de drukknoppen aangebracht voor vrije combinatie, vaste combinaties en oplosser. De manuaalladen zijn in de lengte van de kerk geplaatst. Het pijpwerk is diatonisch (!) opgesteld, met de cis-lade aan de voorzijde van de kast, en loopt naar het midden af. In de, vanuit de kerk gezien, rechter kast bevinden zich op twee verdiepingen de stemmen van het eerste manuaal: boven de achtvoets en zestienvoets grondstemmen, op de Bourdon 8 vt na, alsmede de Trompet 8 vt; onder de overige registers. Dit lijkt iets te zeggen over het klankbeeld dat Michaël Maarschalkerweerd nastreefde: de kracht dient uit de achtvoets grondstemmen te komen en voor fortissimo spel uit de Trompet 8 vt. Het

front bestaat uit C-b van de Prestant 8 vt en twee loze pijpen. In de linker kast bevinden zich bovenin de lade van het tweede klavier en de pedaalstemmen. Achter de c-lade bevindt zich 'beneden' de overdwars geplaatste Subbas 16 vt, die ook als de bas van de Bourdon 16 vt bespeelbaar is. In het front staan C-c¹ van de Octaafbas 8 vt, welke vanuit een aparte lade worden gevoed, waarop tevens de binnenpijpen cis¹ en d¹ staan. In de onderkast bevindt zich de toegang tot de orgelgalerij alsmede de transmissiekast van de Subbas 16 vt. Tussen beide kasten, tegen de achtergevel, is onder het grote middenvenster een houten omtimmering geplaatst, met daarin de windvoorziening. Deze bestaat uit een grote magazijnbalg en aan de rechterzijde twee schepbalgen. Beide kasten bieden verder plaats aan een reguleur. De frontpijpen van de Prestant 8 vt en beide pedaalstemmen worden door eigen motorsladers van wind voorzien. In de discant van de verschillende registers heeft het pijpwerk soms verticale labiumvouwens, de z.g. 'traces de bouche'. Dit duidt waarschijnlijk op Devos als toeleverancier.

BIJZONDERHEDEN

Binnen de categorie kleinere instrumenten benadert het instrument in 's-Heerenberg de bovengrens van wat nog tot de categorie van het 'ruime orgel-type'⁶ kan worden gerekend. We zien dat Michaël Maarschalker-

weerd zijn concept I van het Moderne Nederlandse orgel verder perfectioneerde, door het inbrengen van klank-elementen als Zuid-Duitse open houten fluiten en nauwelijks repeterende tertsmixturen.

Op 20 februari 1907 bezoekt hij andermaal de firma Laukhuff in Weikersheim⁷. Het gaat hem met name om hun verbeterde kegelladen, die hij daarna ook ten gunste van de Weigle membraamladen gaat toepassen, maar ook genoemde Zuid-Duitse registers moeten zijn interesse hebben gewekt. Uit de bedrijfsdocumentatie van de firma Maarschalkerweerd & Zoon lijkt af te leiden, dat beide open houten fluiten van het tweede manuaal bij Laukhuff zijn besteld. De factuur van de overgebleven originele pijp van de Fl. amabilis 4 vt is niet van Maarschalkerweerd en doet sterk denken aan de overblazende Flauto amab. 4 vt uit 1910 op het tweede manuaal van het grote orgel in de Sint-Catharinakathedraal te Utrecht (aangeduid met 'Flûte octaviante 4 vt').

Michaël Maarschalkerweerd is in het eerste decennium van de vorige eeuw schijnbaar op zoek naar nieuwe zachte geluiden voor het tweede manuaal

van z'n instrumenten. Het ontbreken van een echokast op het orgel van 's-Heerenberg zal er mede toe hebben bijgedragen, dat de klank van een aantal stemmen bescheiden moest zijn en de eerdere geplande sterkere registers moesten wijken. Zodoende disponeert hij geen overblazende fluit, zoals in Utrecht, en noteert hij in z'n dispositieboek bij de 's-Heerenbergse Fl. amabilis 4 vt de aantekening 'week'. Vergelijkbare registers treffen we aan in Hazerswoude (Parochiekerk 1907; houten Fluit travers 4 vt op het tweede manuaal), Houten (parochiekerk 1907; houten Fl. amabilis 4 vt op het tweede manuaal) en Rotterdam (Sint-Antoniusgesticht 1908; houten Fluit travers 4 vt op het tweede manuaal).

Past de firma Maarschalkerweerd & Zoon in de eerste helft van haar actieve bestaan regelmatig de bas/discant-combinatie Mixtuur/Cornet toe, vanaf de jaren '90 wordt de terts nog sporadisch als derde koor aan een Doublet 2 vt & 3 vt toegevoegd. Rond het bezoek aan Laukhuff in 1907 doet de niet of slechts één maal repeterende tertsmixtuur haar intrede. We treffen deze aan in de orgels van Groningen (Sint-Jozefkerk 1906), Hoogland

(Sint-Martinuskerk 1907), Oldenzaal (Sint-Plechelmuskerk 1909), Utrecht (Gereformeerde Begijnkerk 1909) en Breda (Sint-Antoniuskerk 1916).

Zo is in 's-Heerenberg een orgel ontstaan, en recent door Elbertse in ere hersteld, dat rijk is aan zowel zachte als luide klankschakeringen. De gereconstrueerde fluiten zijn bijzonder geslaagd en leggen een poëtisch accent, waardoor een Vox céleste niet echt wordt gemist; de intieme Dolce/Dolcissimo van Maarschalkerweerd blijft ontroeren, de gedekte fluiten vervelen ook in 's-Heerenberg geen moment en de strijkende stemmen en prestanten voegen warmte en kracht toe. De gereconstrueerde Mixtuur voegt daar een verstilde bekroning aan toe. De beide pedaalstemmen verschaffen het geheel een bescheiden maar desondanks presente basis. En als het orgel echt van zich moet laten horen, is er de Trompet van Masure, een werkelijk briljant exemplaar dat de grote ruimte van de Sint-Pancratiuskerk moeiteloos vult met vurige grond- en boventonen.

Een vergelijking

De hierboven kort besproken orgels zijn slechts een willekeurige greep uit het rijke oeuvre van de firma Maarschalkerweerd & Zoon. Toch zijn ze zeer representatief voor diens kleinere orgeltypen. Kenmerken van alle instrumenten zijn degelijkheid, overzichtelijkheid en unieke klankschoonheid. Vergelijken we de (oorspronkelijke) disposities, dan wordt een logische ontwikkeling zichtbaar. De cijfers voor de registers geven de volgorde op de lade aan.

Uit de geschiedenis van alle vier instrumenten blijkt, ondanks kleinere of grotere wijzigingen, een groot respect voor het vakmanschap van Michaël Maarschalkerweerd. De kern van de orgels is bewaard gebleven, waardoor alle instrumenten de tand des tijds relatief goed hebben doorstaan. Gelukkig geldt dit – in tegenstelling tot een orgelbouwer als

De bovenverdieping van het eerste klavier met onder meer de Franse Trompet; onder de loopplank is het pijpwerk van de benedenverdieping zichtbaar.

De lade van het tweede klavier met de gereconstrueerde houten fluiten en roosters.

Voorschoten 1887	Amsterdam 1898	Bodegraafse Meije 1896	's-Heerenberg 1907
Pedaal (C-H) aangehangen	Pedaal (C-d¹) 10 Subbas 16 vt	Pedaal (C-c¹) aangehangen	Pedaal (C-d¹) (kast links) a2 Subbas 16 vt v1 Octaafbas 8 vt
Manuaal (C-f³)	Manuaal I (C-f³)	Manuaal I (C-f³)	Manuaal I (C-f³) (kast rechts)
1 Prestant 8 vt	2 Bourdon 16 vt (B tr.) 1 Prestant 8 vt 3 Roerfuit 8 vt	7 Bourdon 16 vt 6 Prestant 8 vt 8 Roerfuit 8 vt	b2 Bourdon 16 vt (bas tr.) b1 Prestant 8 vt o1 Bourdon 8 vt b3 Violon 8 vt b4 Flûte harmonique 8 vt o2 Octaaf 4 vt o3 Fluit dolce 4 vt o4 Octaaf 2 vt o5 Mixtuur III b5 Trompet 8 vt
	4 Octaaf 4 vt 5 Octaaf 2 vt	9 Octaaf 4 vt 11 Roerfuit 4 vt 10 Doublet I-II (2 vt & 3 vt)	
	Manuaal I (C-f³)	Manuaal II (C-f³)	Manuaal II (C-f³) (kast links)
3 Holpijp 8 vt 4 Gamba 8 vt	7 Holpijp 8 vt 6 Viola di Gamba 8 vt 8 Dolcissimo 8 vt	4 Holpijp 8 vt 1 Viola di Gamba 8 vt 5 Dolcissimo 8 vt	3 Holpijp 8 vt 1 Viola di Gamba 8 vt 4 Dolce 8 vt 2 Fluit travers 8 vt 5 Salicet 4 vt 6 Fl. amabilis 4 vt (o)
2 Fluit 4 vt (o)	9 Fluit dolce 4 vt (g)	2 Salicionaal 4 vt 3 Fluit dolce 4 vt (g)	

(o) = open, (g) = gedekt; o1, o2, .. = onderlade; b1, b2, .. = bovenlade; v1 = voor, a2 = achter

bijvoorbeeld Franssen – voor relatief vele instrumenten van de Utrechtse firma. De appreciatie voor de orgelbouw van Maarschalkerweerd blijkt verder uit een grenzeloos enthousiasme en doorzettingsvermogen bij alle vier de restauratieprojecten. Het is dankzij de inzet van de in dit artikel genoemde personen en het vakmanschap van Elbertse, Adema en Scheuerman, dat op de Nederlandse kaart weer een aantal glanzende parels van Michaël Maarschalkerweerd prijkt. Organisten, onderzoekers, commissieleden, administrateurs en vrijwilligers, sponsors en donateurs, orgelbouwers en adviseurs, allen hebben hun steentje bijgedragen aan het oppoetsen hiervan. Mogen de nog openstaande restauratieprojecten hun voorbeeld volgen, en daarmee de parelketting, die de firma Maarschalkerweerd & Zoon door Nederland heeft gelegd, zo volledig mogelijk in ere worden hersteld, tot eer van God en tot sieraad van de eredienst en concerten.

BRONNEN

Maarschalkerweerd firma-archief
Cock Willers, *Beknopte Kroniek van de parochie Onze Lieve Vrouwe Geboorte te Meije-Zegveld, 1872-1972*.
Ton van Eck, *Het orgel in de H. Bonifatiuskerk te Wehe-den Hoorn, 2011*.
Marcel Verheggen, *Het orgel in de Sint-Pancratiuskerk te 's-Heerenberg* (restauratierapport), mei 2012.
www.wikipedia.nl; www.reliwiki.nl; www.orgbase.nl; website Haagse Orgelkring (Aart de Kort).
Bezoeken aan Adema (23 december 2010), Scheuerman (29 mei 2012), 's-Heerenberg (2 juni 2012) en Meije (8 augustus 2012);

Mijn bijzondere dank gaat uit naar Henk Scheuerman & Jaap Kleinjan, Ronald van Baekel & Olof Vugs, Rob Goudkuil & Mari Krul en Jan Loskamp voor de betoonde gastvrijheid, alsmede naar Marcel Verheggen voor het welwillend ter inzage geven van het restauratierapport van 's-Heerenberg.

NOTEN

- ¹ Zie: Philip van den Berg, 'Het Moderne Nederlandse Orgel in Zwolle' (1), *De Orgelvriend*, december 2006, p. 29.
- ² Zie noot 1.
- ³ Mededeling van Ton van Eck.
- ⁴ Zie noot 1; voor een tekening van de kast zie pagina 32 van hetzelfde artikel.
- ⁵ Een cd van het orgel met een orgelconcert van Arie J. Keijzer kan voor € 10,00 ex porto worden besteld via het contactformulier op www.robgoudkuil.nl.
- ⁶ Zie noot 1.
- ⁷ Jos Laus; Maarschalkerweerd & Zoon, orgelmakers te Utrecht; 2008; pag. 543.

In dit nummer was helaas geen plaats meer voor cd-recensies. Die vindt u weer in het juninummer.

